

ПРОИЗНОСИТЕЛНИ ВАРИАНТИ В НОРМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Пламена Колева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

PRONUNCIATION VARIANTS IN THE STANDARD BULGARIAN LANGUAGE

Plamena Koleva

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

The main goal of this text is to present a general overview of the development of the norm in the Bulgarian language and the tendency of pronunciation variants in oral speech to move from the sphere of standard to substandard and nonstandard. Colloquial examples with high prevalence in recent years are considered.

Keywords: pronunciation variants, norm, oral speech, standard

Езикът като „жив организъм“ отразява в произносителните си особености динамиката в обществено-политически аспект и социо-културните проявления. Етапите на историческо развитие в страната, наличието на разнообразни диалекти и жаргон, влиянието на други езици са фактори, налагащи посоката на промяна на езиковата парадигма.

Положените основи на просветно движение и стремежът за развитие на книжовната дейност и периодичния печат през Българското възрождане изискват формирането и утвърждаването на единен национален книжовен език и неговите норми. „Книжовниците и обществениците прекрасно са разбирали важната роля, която трябва да играе един книжовен език за изграждането, стабилизирането и просперитетата на националната държава“ (Бояджиев/Boyadzhiev 2008: 1).

Езиковата система, като основа за възрожденска книжовност, е силен фактор за напредъка на българския народ и укрепването на етническата идентичност на обществото. За съхраняването, функционирането и развитието на тази система е необходима кодификация. До този извод достигат редица видни възрожденски дейци, като Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, които излагат своите възгледи в периодичния печат, а Найден Геров създава и първия български речник.

Както отбелязва Т. Бояджиев, езиковото строителство е част от общите проблеми на езиковата култура. В тази връзка теоретичната обработка на книжовния език, свързана с разбирането на лингвистите

за понятието език и неговите измерения, е пряко зависима от създаването и стабилизирането на нормите му за употреба.

„В годините преди Освобождението в българската възрожденска общност се зараждат идеи за кодификация на книжовния език“ (Камберова, Василева/Kamberova, Vasileva 2017: 399). С нелеката задача за създаване на първата правописна норма се заема видният български общественик и учен Марин Дринов, като той се стреми тя да бъде функционална и достъпна. Той смята, че за създаването на обща писмена норма трябва да се приеме единна правоговорна норма в духа на времето и езика. Последвалите промени в езиковата кодификация на т.нар. Иванчевски правопис, впоследствие на Омарчевския правопис и правописната реформа от 1945 година са изменения в посока на опростяване и сближаване на книжовния език с разговорната реч.

Приетото и установено определение за книжовната норма я дефинира като „система от задължителни реализации на писмената и устната реч, които обществото е приело за правилни и задължителни за даден етап от развитието на книжовния език“ (Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков/Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998: 9). Нормата, като променлива величина, се предопределя от засвидетелстване на преобладаващите тенденции сред обществото. „Произносителните практики на съвременния българин свидетелстват за една изключително богата вариативност, която се реализира в различни типове дискурс с помощта на разнообразни сегментни и супра-сегментни средства“ (Попов/Роров 2022: 264). Придържайки се към изведения от Д. Попов многостепенен модел на българската реч, в който се открояват елементи на разнообразни стилове на произношение в сферата на стандарт, субстандарт и нонстандарт, забелязваме тенденция към употреба на произносителни варианти в нормата на българския език – от кодифицирания книжовен език към интеракция от извъннормативни езикови средства.

В наши дни критериите за езикова култура са твърде субективни и водят до усещане за отдалеченост на разговорната реч от приетите норми. Не са за подценяване отклоненията от кодифицираните норми в речта и езиковите слабости, които са демонстративни и утвърждаващи се в обществото поради честата си употреба от лица в национален ефир и такива личности, заемащи високи обществени постове. Съвременните медии, наред с функцията си да информират обществото, създават предпоставки за прокарване на ново възприятие на средата за общуване и на специфичните езикови средства.

В настоящия текст се взема за отправна точка първата част от тристепенния модел за стандартизация на българската реч (стандарт) и отношението на посочените примери като произносителни варианти спрямо нормативните и кодифицираните езикови средства.

Според Д. Попов „[ф]онетичните особености на произносителния стил се определят както въз основа на сегментните, така и въз основа на супрасегментните единици на речта. Ясният и отчетлив изговор на звуковете, тяхното изпускане или вмъкване, допълнителната лабиализация, назализация и др. определят до голяма степен фонетичното съдържание на един или друг произносителен стил“ (Попов/Роров 2016: 112). Елизията на гласни звукове, небрежен изговор с подмяна на звукове при въпросителни и показателни местоимения (*к'ва, к'ъв, к'во, 'що, тоа, таа, онаа*) са жаргонен елемент от субстандарта, който през последните години се допуска включително в речта на телевизионни водещи. Вероятно това се прави с цел сближаване с аудиторията или предразполагане към разговора чрез влизане в тона на събеседника, но това е разговорен стил, който се разминава с кодификацията на стандарта.

Често повтаряна и натрапваща се е типично западнобългарската диалектна употреба на глаголите от първо и второ спрежение с окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. – *четеме, броиме, правиме*, която е част от масовата практика. Редица български лингвисти, сред които С. Стойков и Ал. Теодоров-Балан са коментирали т.нар. мякане още през петдесетте години на XX век и не са го смятали за твърде обхватно или имащо потенциал за разпространение и устойчиво усвояване от населението. Не такава е мнението на съвременни изследователи като Й. Тишева, К. Алексова, С. Буров, разглеждали въпроса за тенденциозната проекция на мякането в наши дни. Те споделят виждането, че „в последните години [мякането – бел. автора] проявява все по-голяма инвазия“ (Буров/Burov 2012: 3). Според К. Алексова може да се говори дори за разпростиране на употребата и в писмената частна практика посредством социални мрежи, чатове, форуми и други електронни формати в интернет пространството (вж. Алексова/Aleksova 2017: 67). В подкрепа на това твърдение са и резултатите от националното представително проучване на езиковите нагласи, проведено през 2010 г. от научен екип под ръководството на Й. Тишева, в което притеснително висок процент от анкетираните до такава степен са усвоили и възприемат окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч., че не го отчитат като грешка при неправилно употребените глаголни форми (вж. Тишева/Tisheva 2009: 78).

Чисто разговорните практики и жаргонни думи на обществени личности, които от небрежност, ниска езикова култура или от опит за

сближаване с масите се налагат ежедневно, също не действат в полза на езиковата култура (*дет ' се вика, к 'во прайме, джипката, кикотиха се, изчегъртваме*). Но както отбелязва Й. Тишева, вариантите в речта не се свързват със спецификите на устното общуване, а се определят като отклонения от нормите. Тази склонност към заобикаляне на официалната нормативна форма в българския език води „до противопоставяне на книжовно и разговорно; при това в опозицията книжовното е макирано като нормативно и правилно, а разговорното – като отклонение от нормите“ (Тишева/Tisheva 2009: 74).

Често употребявана е неправилната глаголна форма *прецѐням* вместо *преценявам*, която придобива популярност в социалните мрежи през 2021 г. като част от фразата „Всеки сам си преценя“. Тиражирана по радиото, телевизията и в интернет пространството в различен контекст, тя масово все по-рядко се оценява като грешка.

Други отличими варианти, широко разпространени в устната реч, са формите от типа на *паркирвам, лакирвам, принтирвам*, в които неправилната епентеза на звучната съгласна *в* прави звученето на думата неестествено. Подобно на други произносители варианти, поради честата употреба на глаголи от такъв тип и при слаб езиков усет, те не се маркират като неточни в изговора, а дори се мултиплицират (*гримирвам, топирвам, програмирвам, маркирвам* и др.).

Езиковите правила са неоспорима реалност, поради което съобразяването с книжовноезиковите кодификации е мерило за културата изобщо. „Усвояването и спазването на книжовната норма е ключово условие за прогреса на обществото и на държавата ни“ (Георгиева, Китанова, Мичева-Пейчева/Georgieva, Kitanova, Micheva-Peycheva 2022: 11).

Езикът се развива в зависимост от обществените колебания и нагласи с тенденция към модернизация. „Езиковата норма и нейната абстрактност и отдалеченост от хората в съвременното ще породат въпроси, свързани с тезата за винаги закъсняващата кодификация, тъй като промените в езика на обществото са много динамични, а кодификацията винаги изчаква, [...] съобразява се с историческите и социалните характеристики на езика“ (Миланов/Milanov 2004: 169). От друга страна, екстралингвистичните фактори са твърде непостоянни и невинаги оказват продуктивно влияние върху езиковата култура на обществото.

Както отбелязва М. Михайлов, истинските достижения на словото имат непреходна стойност и не бива лекомислено да се приема всяка поредна езикова мода. „Трябва съществуващата езикова норма по възможно най-достъпен начин последователно да се налага в правоговорната и правописна практика на българския език“ (Михайлов/Mihaylov

2018: 87). Въпреки това тенденцията за опростяване и съкращаване на звуковете и думите от речевия поток в произносителната практика се затвърждава. При наличието на диалектно разнообразие, активно и дори агресивно навлизане на чуждици познаването и спазването на книжовната норма е необходимо условие за безпроблемното протичане на езикова комуникация.

Гореупоменатите варианти, присъщи за режима на нонстандартата, към момента се наблюдават в устната реч, но резултатите, изведени в изследването на Й. Тишева за нагласите на масите, навеждат на мисълта, че не е изключено в недалечно бъдеще тези извънстандартни произносителни варианти да се кодифицират в нормата на българския език. Посочените отклонения и коментарите по тях не изчерпват употребяваните варианти в българската реч и не може да се направи извод за фреквентността им.

Както констатира Л. Андрейчин, „българският правопис постепенно еволюира, като се освобождава от влиянието на остарялата традиция и се съобразява със съвременния книжовен изговор“ (Андрейчин/Andreychin 1977: 47). Процесът на кодификация продължава, езикът непрекъснато се развива, увеличава своя речников фонд в съответствие с потребностите и нагласите в съвременното общество. Важното е стремежът за развитие и модернизация в езика да не е в противовес с основните му свойства да предава културна и историческа информация и да съхранява народната идентичност.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексова/Aleksova 2017: Алексова, К. Окончанието за 1 л. мн. ч. сег. вр. за глаголите от I и II спрежение в историята на кодификацията на книжовните норми в България от 1945 г. до днес. // *Български език*, 64 (2017), 60 – 81. [Aleksova, K. Okonchanieto za 1 l. mn.ch. seg. vr. za glagolite ot I i II sprezhenie v istoriyata na kodifikatsiyata na knizhovnite normi v Bulgaria ot 1945 g. do dnes. // *Balgarski ezik*, 64 (2017), 60–81.]

Андрейчин/Andreychin 1977: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, <<http://macedonia.kroraina.com/la/index.html>>, 24 април 2023. [Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*. Sofia: Narodna prosveta, <<http://macedonia.kroraina.com/la/index.html>>, 24 April, 2023.]

- Бояджиев/Boyadzhiev 2008:** Бояджиев, Т. *Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика*. София, <https://www.balgarskiezik.eu/2-2008/T_Boyadzhiev.pdf>, 24 април 2023. [Boyadzhiev, T. *Ezиковата situatsiya u нас v istoricheski i savremenен plan i evropeyskata ezikova politika*. Sofia, <https://www.balgarskiezik.eu/2-2008/T_Boyadzhiev.pdf>, 24 April, 2023.]
- Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков/Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998:** Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков. *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика*. София: Абагар. [Boyadzhiev, T., E. Georgieva, Y. Penchev, V. Stankov, D. Tilkov. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika*. Sofia: Abagar.]
- Буров/Burov 2012:** Буров, С. Две норми на българската устна книжовна реч. // *Литернет*, 07.11.2012, № 11 (156). <<https://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 27 април 2023. [Burov, S. Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech. // *LiterNet*, 07 November, 2012, № 11 (156). <<https://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 27 April, 2023.]
- Георгиева, Китанова, Мичева-Пейчева/Georgieva, Kitanova, Micheva-Peycheva 2022:** Георгиева, М., М. Китанова, К. Мичева-Пейчева. *Властта на езика и медийният дискурс*. София: Издателство на БАН. [Georgieva M., M. Kitanova, K. Micheva-Peycheva. *Vlastta na ezika i mediyniyat diskurs*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Камберова, Василева/Kamberova, Vasileva 2017:** Камберова, Р., М.-Й. Василева. *Присъствието на Дриновския правопис в българския книжовен език (1870 – 1944)*. София: Издателство на БАН. [Kamberova R., M.-Y. Vasileva. *Prisastviето na Drinovskiya pravopis v balgarskiya knizhoven ezik (1870–1944)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Миланов/Milanov 2004:** Миланов, В. Езикова култура, езикова норма и разговорна реч. // Велико Търново: *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*. Том 34, кн. 2, 167 – 178. [Milanov, V. Ezikova kultura, ezikova norma i razgovorna rech. // Veliko Tarnovo: *Trudove na Velikotarnovskiya universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”*. Tom 34, kn. 2, 167–178.]
- Михайлов/Mihaylov 2018:** Михайлов, М. *Фонетика на съвременния български книжовен език*. Смолян: ПУ „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян. [Mihaylov, M. *Fonetika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Smolyan: PU “Paisiy Hilendarski”, Filial – Smolyan.]

Попов/Роров 2022: Попов, Д. *Увод в речезнанието*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [Povov, D. *Uvod v recheznanieto*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”.]

Попов/Роров 2016: Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [Povov, D. *Stilistika*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”.]

Тишева/Tisheva 2009: Тишева, Й. *За разговорните маркери и устната комуникация*. София: СУ „Св. Климент Охридски“. [Tisheva, Y. *Za razgovornite markeri i ustnata komunikatsiya*. Sofia: SU “Sv.Kliment Ohridski.”]